

Є. В. ШЕВЧЕНКО

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
Харків

**ДО ПИТАННЯ ПРО ПРЕДМЕТ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА**

Стаття присвячена з'ясуванню призначення та ролі кримінального права для держави, суспільства та особистості на сучасному етапі їх розвитку. Доведено, що кримінальне право має особливе призначення та роль у суспільстві. З'ясовано, що погляд на предмет кримінального права крізь призму уявлень про взаємний правовий зв'язок держави зі злочинцем має глибоке історичне коріння і, наразі, залишається актуальним при розгляді питання про предмет кримінального. Зроблено висновок, що всі концепції, які можна вважати найбільш переконливими, засновані на поглядах про предмет як сукупність суспільних відносин, соціальна спрямованість яких пов'язана з наступною функціональністю: а) як не регулююча, а лише охоронююча базисні відносини (в даному випадку основна увага приділяється праву держави на покарання злочинця); б) як регулююча відносини між злочинцем і державою (тут у різних інтерпретаціях акцентується увага на взаємному правовому зв'язку держави зі злочинцем); в) як регулююча більш широку групу відносин, у тому числі, і тих, що стосуються загального попередження (у цьому випадку акцент зміщується у бік обов'язків громадян дотримуватись заборон, визначених кримінальним законом).

Ключові слова: предмет кримінального права, предмет кримінально-правових відносин, завдання кримінального закону, функції кримінального права.

Постановка проблеми. На початку XXI ст. наука продовжує перебувати в ситуації активного пошуку фундаментального підґрунтя для визначення видів суспільних відносин, які становлять предмет кримінального права. Це, вочевидь, пов'язано як із зростаючою різноманітністю поглядів на праворо-

зуміння, так і з пошуком додаткових можливостей цієї галузі у справі правового регулювання боротьби зі злочинністю. Тому сучасні тенденції розвитку правознавства вимагають поглиблення уявлень про сутність предмета кримінального права, які були б засновані, в тому числі (крім різних інтерпретацій традиційної концепції: «предмет — злочин») і на інших ідеях щодо переліку суспільних відносин, які його утворюють. У цій статті автор, безперечно, не претендує на вичерпне вирішення поставленого питання, але вважає його вихідним матеріалом для подальшого, більш глибокого, з'ясування змісту і переліку суспільних відносин, що становлять предмет кримінального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясуванням питання про предмет кримінального права займалися багато науковців. Серед них: Ю. В. Баулін, Н. В. Генріх, Н. Ф. Кузнецова, О. В. Наден, А. В. Наумов, А. А. Піонтковський, Б. Т. Разгільдїїв, М. Д. Шаргородський, В. Д. Філімонов тощо. Утім у більшості наукових праць питання щодо аналізу змісту й переліку суспільних відносин, які становлять предмет кримінального права на підґрунті сучасних теоретичних поглядів на праворозуміння, досліджувались замало, тенденції щодо їх історичного розвитку з точки зору удосконалення закону — не аналізувалися.

Формування цілей. У зв'язку із зазначеним вище завдання цієї публікації полягає в тому, щоб на ґрунтовній теоретичній основі відновити цілісність кримінального права, єдність якого була порушена завдяки пануванню теорії нормативізму. За допомогою інтегративного методу поєднати різні наукові погляди на зміст і перелік суспільних відносин, що становлять предмет кримінального права, представивши його більш широко як цілісне явище, показавши сутність і взаємодію його регулятивних, охоронних та попереджувальних функцій і їх співвідношення між собою, а також зміст і обсяг кожного з цих юридичних феноменів.

Виклад основного матеріалу. Оскільки пояснення поняття кримінального права у всіх його значеннях можна надати лише за умови розкриття призначення та ролі цієї галузі для держави, суспільства та особистості на сучасному етапі їх розвитку — тобто його функцій, а також мети, задля якої вона існує (а кримінальне право як окрема галузь безумовно має особливе призначення та роль у суспільстві з притаманними їй унікальними «інструментами» правового регулювання), з наукової та методичної точок зору доцільно відбити зміст і обсяг його предмета, який, вочевидь (поряд з методом), і надасть можливість відрізнити кримінальне право від будь-якої іншої правової галузі. Дослідження цього питання є актуальним не тільки тому, що у сучасній науковій літературі, на жаль, дотепер немає єдності поглядів з цього приводу, а ще й тому, що сучасні підходи до праворозуміння [1, с. 272–286], вочевидь, теж схильні до змін. Саме на їх підставі, на нашу думку, і доцільно вирішувати це завдання. Проте відразу зазначимо, що у зв'язку не тільки зі складно-

щами у вирішенні цієї проблеми, але і з її об'ємністю (вона потребує, як мінімум, монографічного дослідження вказаних питань), ми в цій статті зосередимось лише на постановці самої проблеми і свідомо залишимо поза окремим аналізом деякі з наукових поглядів на предмет розглядуваної галузі як, як відомо, характеризуються суттєвою різноманітністю.

Звертаючись до історичного розвитку поглядів на предмет кримінального права, слід зазначити, що аж до кінця 30-х рр. ХХ ст. поняття цього феномену (не кажучи вже про поняття предмета кримінально-правового регулювання) було відсутнє в юридичній літературі. Причина цього, на наш погляд, не в тому, що питання про призначення кримінального закону як форми вираження відповідного права взагалі не виникало, а в тому, що відповідь на нього традиційно пов'язувалась лише із специфікою двох основних галузевих понять — злочину і покарання, тобто з наявністю суспільно небезпечного діяння, і обумовленою цією властивістю, інтенсивністю та суворістю заходів державного примусу, що підлягають застосуванню до особи, яка його вчинила.

До речі, у навчальній літературі з кримінального права і до сьогодні поняття кримінального права, як правило, пов'язується не з особливостями його предмета і методу, як це має місце, наприклад, у конституційному, адміністративному, цивільному чи трудовому праві, а лише з констатацією особливостей, притаманних цій галузі, тобто визначення — які діяння є злочинами та які покарання підлягають застосуванню до осіб, що їх вчинили [2, с. 12]. Таким чином, концепція «предмет — злочин», на жаль, продовжує демонструвати свою життєздатність, хоча насправді цей факт, швидше за все пов'язаний не з переконанням вчених у його беззаперечності, а зі спробою спрощення способу подання матеріалу і його більш вдалого сприйняття студентством.

Зазначимо, що такий підхід, вочевидь, має певні недоліки.

Як відомо, найбільш поширеним (і це є результатом безумовних досягнень вітчизняної теорії права при вивченні зазначеного питання протягом більшої частини ХХ ст.) є розуміння предмета будь-якої галузі права, засноване, в першу чергу, на методологічних і теоретичних поглядах про те, що його зміст щодо кожної з них окремо визначається через якість типових видів суспільних відносин, особливі характеристики яких і дозволяють виявити індивідуальні властивості, притаманні конкретній галузі права. На цій підставі (наявність особливого предмета) ту чи іншу галузь і вважають самостійною. Такий підхід використовується при визначенні предмета більшості галузей і є традиційною моделлю для кримінального права.

Повертаючись до хронології досліджень з приводу цього питання зазначимо, що основні доктринальні концепції щодо визначення предмета кримінального права почали послідовно оформлюватись ще наприкінці ХІХ ст., проте дискусії з приводу його змісту не припинилися досьогодні. У них альтернативно

відображено уявлення про соціальну спрямованість предмета, а саме: а) як нерегулюючі, а лише охоронюючі базисні відносини (у цьому випадку основна увага приділяється праву держави на покарання злочинця); б) як регулюючі відносини між злочинцем і державою (тут акцентується увага на взаємному правовому зв'язку держави зі злочинцем); в) як регулюючі більш широку групу відносин, у тому числі й ті з них, що стосуються загального попередження (тут акцент зміщується у бік обов'язків громадян дотримуватись заборон, визначених кримінальним законом). Указані теорії у різних своїх комбінаціях наразі формують так би мовити «інтелектуальний каркас» для досліджень не тільки предмета, питання про який нами порушено в цій статті, а й методу кримінального права, який, вочевидь, заслуговує на самостійний аналіз.

Залишаючи поза увагою точку зору, яка ґрунтується на тезі про те, що норми розглядуваної нами галузі права не мають власного предмета регулювання, тому що лише охороняють відповідні відносини (у сучасній літературі такий погляд практично не зустрічається [3, с. 45] і нами не поділяється) і забезпечуючи їх існування [4, с. 12], слід зазначити, що відповідь на запитання, які саме суспільні відносини становлять предмет кримінального права, в науці одностайного вирішення не отримав. Це, насамперед, пов'язано з тим, що все ще залишаються відкритими питання, які стосуються як переліку, так і змісту суспільних відносин, а також суб'єктів, предмета та характеристики відповідних соціальних зв'язків між ними.

Стисло розглянемо розвиток зазначеної проблеми у кримінальному законодавстві.

Серед загальних положень норма, яка б визначала коло відносин, що є предметом його охорони (хоча і з відверто класовим акцентом), з'явилась лише у 1919 р. (слід зауважити, що науковці пропонували зробити це значно раніше [5, с. 30]). Наприклад, у ст. 2 «Руководящих начал по уголовному праву РСФСР», які діяли на території України, зазначалось, що «Уголовное право имеет своим содержанием правовые нормы и другие правовые меры, которыми система общественных отношений данного классового общества охраняется от нарушения (преступления) посредством репрессии (наказания)». А у ст. 3 цієї пам'ятки вказувалось, що радянське кримінальне право «имеет задачей посредством репрессии охранять систему общественных отношений, соответствующую интересам трудящихся масс, организовавшихся в господствующий класс в переходный от капитализма к коммунизму период диктатуры пролетариата». В КК України 1960 р. ці положення дещо змінилися. В ньому згідно з ч.1 ст. 1 підкреслювалося, що «Кримінальний кодекс Української РСР має завданням охорону радянського суспільного і державного ладу, соціалістичної власності, особи та прав громадян і всього соціалістичного правопорядку від злочинних посягань», тобто ним, в першу

чергу, під охорону брався вже радянський соціалістичний правопорядок та суспільний і державний лад. Що стосується ч. 2 ст. 1, то в ній вказувалось, що «для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинними, і встановлює покарання, що підлягають застосуванню до осіб, які вчинили злочини».

Отже, поступово стало вимальовуватися законодавче підґрунтя для формування визначеності не тільки предмета, а й методу кримінального права як галузі. Що ж стосується науки кримінального права, то вважається, що першим, хто ввів у науковий обіг це поняття є М. А. Шаргородський, який свого часу писав, що предметом кримінального права, яке ніби не викликає жодних сумнівів, є ті суспільні відносини, які ми розуміємо під словом «злочин» і пов'язане з ним покарання [6, с. 41]. Новела полягає у тому, що злочин як суспільно небезпечне протиправне та винне діяння почав тлумачитись як явище, що породжує відповідні відносини між злочинцем, з одного боку, і потерпілим, суспільством та державою — з другого. Винне діяння і суспільні відносини за такого підходу, як справедливо з цього приводу зазначав Н. М. Кропачев, якщо і не зрослися, то передбачають одне і те саме, перебуваючи в єдності [7, с. 32].

Утім КК України 1960 р. не давав підстав для такого ототожнення, тому що припускав охорону кримінальним правом суспільного ладу, тобто такої системи суспільних відносин, які існують незалежно від злочинів.

Наступним кроком було законодавче визначення завдань КК 2001 р., яким у цьому питанні, окрім «правового забезпечення охорони» зазначеної системи суспільних відносин та «запобігання» злочинам визначається ще й «забезпечення миру і безпеки людства». З одного боку, таку законодавчу конструкцію можна піддати критиці як не зовсім вдалу. Так, по-перше, використаний у ч. 1 ст. 1 КК зворот «правового забезпечення охорони прав...» має неоднозначне тлумачення. Відповідно до змісту складається враження, що саме правом (а не законом, як формою його виразу) забезпечується охорона відповідних прав (тут, вочевидь, має прояв нормативістська концепція ототожнення права з законом, що само по собі є досить суперечливим у контексті сучасних поглядів на праворозуміння). Або цей зворот можна навпаки пов'язувати з тим, що завдяки йому законодавцем забезпечуються права відповідним органам державної влади щодо здійснення ними охорони тощо. Насправді ж, на наш погляд, перед КК доцільно ставити завдання щодо законодавчого забезпечення охорони відповідних прав. По-друге, виникає запитання — як завдяки КК можна забезпечити мир і безпеку людства в цілому, а не окремі їх елементи? Проте на підставі тексту Закону можна визначити, що існує ціла низка різновидів суспільних відносин, які не пов'язані з безпосереднім вчиненням злочину, але все ж таки входять до предмета кримінального права.

Цей факт, на наш погляд, є вельми перспективним для подальших наукових досліджень розглядуваного тут питання.

Проведене нами дослідження дозволяє стверджувати, що існуючі у вітчизняній доктрині кримінального права підходи до розкриття предмета кримінального права можна поділити принаймні на декілька груп.

Перша група ґрунтується на прогресивних для свого часу поглядах М. П. Карпушина і В. І. Курляндського, які пов'язували предмет кримінального права із суспільно небезпечною діяльністю, оскільки, на їх погляд, злочин як вид антисоціальної поведінки становить суспільну відносину [8, с. 71]. Вчені спромоглись не тільки виділити елементи структури злочину як предмета кримінально-правового регулювання «протиправних суспільних відносин» (об'єкт, суб'єкти та зміст цих відносин), що виникають у разі його скоєння, а й показали значущість такого підходу при дослідженні цілої низки інших проблемних питань, що існують у науці кримінального права.

Безумовно, не можна ігнорувати ту обставину, що злочин як акт зовнішнього прояву вже сам по собі є різновидом соціальної поведінки, тобто породжує суспільні відносини. Але чи доцільно обмежувати предмет кримінального права розглядом його лише через конфліктні, антисуспільні відносини, як законодавчо передбачену реакцію на вже вчинений злочин? Ми не впевнені. Адже, по-перше, навіть поверховий аналіз нормативного матеріалу свідчить про те, що в КК міститься ціла низка норм, які пов'язані не стільки з розв'язанням вказаних антисоціальних відносин, скільки з регулюванням відносин, що є суспільно корисними, або хоча б нейтральними. Передусім це інститут обставин, що виключають злочинність діяння. Крім того, як видається, мета будь-якої охоронної діяльності (а саме вона згідно з ч.1 ст.1 КК виступає як основне завдання КК) полягає, у тому числі, і у створенні передумов, завдяки яким вірогідність негативних змін в охоронюваних законом відносинах мінімізується (в ідеалі — усувається взагалі), тобто завдяки яким вдається уникнути заподіяння шкоди об'єкту охорони.

Недаремно паралельно з цією концепцією в доктрині кримінального права виник і отримав розвиток інший науковий напрям, а саме: предмет кримінального права — фактичні суспільні відносини. При цьому поняття «фактичні» включає в себе і поняття правовідносин, що породжуються вже вчиненим злочином.

Цей напрям наразі має також цілу низку модифікацій [9, с. 159–162]. Зокрема дискусії тут ведуться щодо кількості і змісту, різновидів відносин, врегульованих кримінальним правом. На цьому етапі вчені говорять про наявність однієї (Ю. В. Баулін, А. І. Рарог), двох (Н. Ф. Кузнецова, В. Д. Філімонов), трьох (А. В. Наумов) і навіть чотирьох (Р. Р. Галіакбаров) окремих груп суспільних відносин, у регулюванні яких беруть участь норми кримі-

нального закону. При цьому до кола кримінально-правових відносин фахівцями включаються як широко відомі, базисні відносини, які визнавались предметом кримінального права ще у XIX ст., так і такі, що мають загальнопопереджувальний характер, пов'язаний з дотриманням встановлених кримінальним законом заборон, а також різноманітні охоронні відносини, які виникають у зв'язку з вчиненням злочину, що відбито в чинному КК тощо.

Спробуємо проаналізувати аргументацію тієї групи вчених, які обмежуються лише однією групою суспільних відносин, у регулюванні яких беруть участь норми кримінального закону — так звані «владновідносини».

Дійсно, погляд на предмет кримінального права крізь призму уявлень про взаємний правовий зв'язок держави зі злочинцем має глибоке історичне коріння. Таке уявлення про зміст кримінального права, а отже і його предмет чітко виявлялось як у назвах історичних пам'яток вітчизняного законодавства, так і в структурі його загальних приписів. Відповідний висновок можна зробити виходячи з аналізу використовуваних у законах узагальнених термінів для позначення як самого кримінально-правового делікту, так і з аналізу переліку та змісту кримінально караних діянь на різних історичних етапах розвитку цієї галузі. Так, якщо Руська Правда бачила у злочині «образу» (ст. 3), а Соборне уложення уявляло його як «лиху справу» (ст. 3 гл. VI), то вже Військові артикули використовують безпосередньо термін «злочин» (арт. 13 гл. II).

Змінюється відповідно і перелік діянь, які визнаються протиправними: до їх числа згодом починають відносити не тільки нанесення фізичної або матеріальної шкоди конкретним особам, а й заподіяння шкоди іншим благам, що розглядаються в контексті суспільних відносини, як-от: порядку проходження служби, державної безпеки тощо. Таким чином, перелік злочинів, крім так званих «традиційних» посягань, заборона яких обумовлена природним правом людини, поповнюється «соціально-політичними», необхідність охорони яких викликана, насамперед, інтересами як суспільства в цілому, так і безпосередньо держави, що визначаються законотворчими органами на тому чи іншому етапі їх розвитку. Так само еволюціонує доктрина і щодо змісту цієї галузі. Наприклад, назва «Уложение о наказаниях уголовных и исполнительных» (1845 р.) повністю відповідала поглядам стосовно того, що центр ваги кримінального Закону лежить на покаранні, а у «Кримінальному уложенні» (1903 р.) акцент уже зміщується в бік визначення того, що є самим злочином.

Така історична динаміка змін у ключових кримінально-правових категоріях (і, відповідно, всіх пов'язаних з ними інститутів відповідної галузі) не могла, на наш погляд, не вплинути і на зміст предмета кримінального права на різних етапах його розвитку. Ці зміни дозволяють нам зробити висновок про те, що аж ніяк не з початку формування розглядуваної нами галузі права, регульовані нею відносини були безпосередньо пов'язані з беззаперечним

лідерством держави щодо виконання таких важливих функцій, як підтримка громадського порядку і суспільного ладу, так і з можливостями щодо їх реалізації. Наприклад, Руська Правда часів Ярослава Мудрого вирішувала це питання дещо іншим, нетрадиційним для сьогодення чином. Основною функцією держави в ній (виходячи зі змісту цієї історичної пам'ятки) виступало врегулювання відповідно до положень тодішнього закону, відносин саме між злочинцем і потерпілими. Про це, наприклад, свідчать такі її положення: «якщо вб'є людину людина, то нехай мстить брат за брата, син за батька, батько за сина, племінник за дядька і тітку». І тільки з часом, на заміну кровної помсти приходять «віра» та «головництво» як грошові викупи (компенсації), що виплачуються вбивцею (головником) або князю, або родичам загиблого. Тому лише на відповідному (не на початковому) етапі держава, на підставі логіки свого суспільно-політичного та правового розвитку, стала головним джерелом створення й реалізації як кримінально-правових норм, так і засобів особливого реагування при їх порушенні.

Отже, на наш погляд, не можна погодитись з тезою тих вчених, які стверджують, що «держава із самого початку виступала гарантом безпеки і стабільності суспільного розвитку, беручи у свої руки такий засіб їх підтримки, як кримінальне покарання» [10, с. 24–25]. Справедливіше буде вказати на той факт, що на початковій стадії свого розвитку і у випадках, коли не зачіпались її особисті інтереси, держава більше позиціонувала себе як незалежний «рефері» між злочинцем і потерпілим при вирішенні ними між собою питань, пов'язаних зі справедливістю визначення розміру і способу компенсації за заподіяну в результаті суспільно небезпечних посягань шкоду. Встановлюючи та слідкуючи за дотриманням загальних для всіх випадків та всіх членів суспільства правил, вона, таким чином, затверджувала власний авторитет, а також, що не менш важливо, вирішувала свої утилітарні цілі — наповнювала казну. І лише з часом, вже затвердившись у статусі найбільш прийнятної форми суспільного устрою, перейняла на себе функції гарантування розвитку суспільства через різні засоби кримінально-правового впливу, які вона затверджувала законами.

Ці риси притаманні державі і сьогодні. При цьому цікаво, що останнім часом законодавець згадав про свій історичний досвід. І це, на наш погляд, не є анахронізмом, бо обумовлено як досвідом інших країн, так і самим життям. Свідченням цього факту, наприклад, є повернення у сучасному кримінальному законодавстві до норми, пов'язаної зі звільненням винної особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її примиренням з потерпілим (ст. 46 КК). Враховуючи те, що цей вид звільнення належить до числа обов'язкових для суду і безумовним для особи, навряд чи можна стверджувати, що держава в таких випадках виступає як повноцінний учасник суспільних відносин

(хіба що юридично їх констатує). На додаток можна навести і приклади з КПК, у якому існують відповідні положення, що не заперечують вказаної вище тези. До них, наприклад, можна віднести інститут приватного обвинувачення, згідно з яким право на виникнення суспільних відносин кримінально-правового характеру делеговано саме потерпілій особі. До речі, цікавим фактом є те, що попередній кримінально-процесуальний закон до таких справ (відповідно до ст. 27 КПК України 1961 р.) відносив скоєння винним злочинів, передбачених статтями 125, ч. 1 ст. 126 КК, а також тих з них, що передбачені ст. 203¹, ч. 1 статтями 206, 219, 229, 231–232², 356 КК. Тобто нараховував лише 8 видів таких деліктів. Згідно зі ст. 477 КПК 2012 р. перелік таких складів злочинів законодавцем істотно розширено. Їх нараховується вже 60, а 41 з них є такими, що не залежать навіть від родинних зв'язків винного з потерпілим.

Вважаємо, що ці обставини можна віднести хоча і не до головних, але все ж таки непрямих аргументів на користь заперечення думки тих вчених, які наполягають, що кримінальне право було, є і залишиться виключно галуззю публічного права. З цієї причини (як вони вважають) суспільні відносини, що становлять його предмет, є обмеженими лише тією групою, що становить особливі приписи, як своєрідні правила виключно для поведінки держави у разі скоєння того, що згідно з КК визнається злочином. Тобто як ними вважається, вони є «відносинами влади і підкорення, яким притаманна юридична нерівність сторін, звітність однієї сторони іншій тощо...» [11, с. 36–46].

Фактично науковці, що підтримують цю точку зору, своєю аргументацією зводять нанівець значну частину соціальної складової кримінального права (наприклад, суспільні відносини поновлювального або регулятивного характеру). А із цим нам погодитись складно.

Порушуючи питання про систему права, слід зазначити, що такий її поділ, як відомо, був притаманний ще Стародавньому Риму. Вже тоді почали розрізняти дві галузі права — публічне і приватне (*jus publicum* і *jus priwatum*). Класичні ж ознаки їх розмежування, якими наука керується і до сьогодні, визначив давньоримський юрист Ульпіан, вказавши, що «публічне право є те, яке належить до інтересів держави; приватне — яке належить до користі окремих осіб» [12, с. 23]. Сучасна інтерпретація цього визначення передбачає, що під «публічним правом» розуміють всі норми, які охороняють інтереси держави і визначають її правовий статус і статус її органів: державний лад, компетенцію установ, посадових осіб тощо. Крім того, «публічне право» розуміється юристами також і в сенсі загальних норм, що мають безумовну й обов'язкову силу та не можуть бути змінені шляхом угод приватних осіб.

Вислів Ульпіана дозволяє вважати, що підґрунтям такої класифікації права є саме предмет правового регулювання, який полягає у такому: а) загальнозначущих (публічних) інтересах, що поєднують як суспільство, так і державу

як єдине ціле; б) інтересах окремих приватних осіб. При цьому, як видається, закладена в нормі кримінального права законодавча воля (щодо охорони найбільш значущих суспільних відносин від суспільно небезпечних посягань, а також їх попередження) є не чим іншим як правовим засобом і формою врахування та узгодженості специфічних видів суспільних відносин, що існують для досягнення вказаної мети. Адже в їх межах, як зазначалося, явно прослідковується поєднання як публічних, так і приватних інтересів. А це означає, що безумовної, у чистому вигляді, публічно-правової або приватно-правової галузі може не існувати. Звідси стає очевидним справедливості тези про те, що публічні елементи завжди присутні в приватному праві, а приватноправові — у публічному. Справедливо вказував з цього приводу В. С. Нерсисянц — будь-яка норма права у будь-якій галузі права — якщо мова йде не про вільне тлумачення, а дійсно про норму права як конкретну вимогу щодо реалізації принципу формальної рівності, поєднує в собі обидві засади: публічно-правову та приватноправову [13, с. 167].

Також зауважимо, що за всієї важливості і принциповості поділу права на приватне й публічне, критерії такого поділу є неоднозначними, а його межі досить умовними. Можна погодитись із М. М. Агарковим, який справедливо зазначав, що можуть виникати комбінації публічно-правових та приватноправових елементів, змішані публічно-правові та приватноправові інститути. Таким чином, на думку вченого, публічним правом є область влади і підпорядкування, а приватним — область свободи і приватної ініціативи. Аналізуючи інші галузі права (цивільне, трудове, земельне, міжнародне, не кажучи вже про адміністративне та конституційне), можна зробити висновок, що правомірні публічні інтереси захищаються і деякими їх нормами, а не лише кримінальним правом. А це, у свою чергу, дає підстави вважати, що розглядати предмет кримінального права виключно крізь призму уявлень про взаємний правовий зв'язок держави зі злочинцем, що породжує суспільні відносини, змістом регулювання яких є обов'язок держави відреагувати на скоєне діяння, на наш погляд, є не зовсім переконливим.

Задля справедливості зазначимо, що іноді критерієм віднесення відносин до публічно-правових вважають також і участь у них держави як одну зі сторін. Так, Ю. В. Баулін вважає, що зміст кримінального права полягає не в регулюванні поведінки суб'єктів з метою охорони найбільш важливих суспільних відносин шляхом зазначення в законі відповідних заборон, а в «унормуванні поведінки держави в особі спеціально уповноважених органів стосовно осіб, які вчиняють злочини, тобто унормування поведінки держави із злочинцями» [14, с. 337].

Однак і цей підхід навряд чи суттєво змінює справедливості вищевказаних аргументів щодо визначення змісту суспільних відносин, які утворюють предмет кримінального права.

До зазначеного додамо ще й таке. Справа у тому, що як держава в цілому, так і відповідні її органи можуть виступати не тільки однією зі сторін у кримінально-правових відносинах, а і як юридичні особи — учасники приватно-правових відносин згідно з ЦК. Крім того, не виключена можливість появи з часом змін і до переліку юридичних осіб, до яких застосовуються заходи кримінально-правового характеру, вказані у ч. 1 ст. 96⁴ розд. XIV¹ який, як відомо, з'явився у КК згідно з виконанням плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, що само по собі хоча і є досить актуальним для нашої країни, але дещо дисонує з вітчизняним доктринальним підходом до визначення суб'єкта злочину. Дійсно, на цьому етапі до їх переліку не входять: державні органи, органи місцевого самоврядування, організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організації. Проте навряд чи можна стверджувати, що деякі з них із часом не з'являться у переліку зазначених видів юридичних осіб. Тому, на наш погляд, може виникнути парадоксальна ситуація: представники однієї й тієї ж гілки влади будуть виступати протилежними суб'єктами кримінально-правових відносин, що виникнуть у разі вчинення відповідних деліктів. А це буде заперечувати основним принципами кримінального права: 1) «*nullum crimen sine lege*»; 2) «*nullum crimen sine culpa*»; 3) особистому характеру відповідальності; 4) індивідуалізації кримінальної відповідальності в межах відповідних заходів кримінально-правового характеру; за умови корекції певних понять, наприклад: вини, особистого характеру відповідальності тощо.

Отже, чи доречно на цьому прикладі розглядати державу окремо від тих повноважень, якими вона наділена суспільством, особливо тоді, коли вона може стати таким учасником правовідносин, до якого можуть бути застосовані відповідні заходи кримінально-правового характеру?

Ми не впевнені. Хіба що стати на позицію, висловлену В. Д. Філімоновим про те, що одну з підсистем об'єктів злочину становлять суспільні відносини, які встановлюються державою для захисту тих з них, що охороняються кримінальним правом. Особливістю того, що стверджує вчений, є те, що, на його погляд, вчинення злочину зазвичай призводить до одночасного порушення і того, що охороняється, і того, чим охороняється [15, с. 27]. А це, згідно з думкою В. Д. Філімонова, означає, що будь-який делікт водночас заподіює шкоду декільком суспільним відносинам: 1) охороняючим — правовий зміст яких буде вираженим у праві держави карати злочинця, а обов'язок останнього піддатися передбаченому законом покаранню; 2) охоронюваним — правовий зміст цих суспільних відносин полягає у неперешкоджанні в реалізації

відповідного права. І тут участь держави як одного із суб'єктів суспільних відносин набирає зовсім іншого сенсу — з учасника, якому делеговано відповідні повноваження, вона фактично перетворюється на потерпілого.

Досить цікавий підхід, тим більше, що він становить сучасну інтерпретацію точки зору, висловлену майже сто років тому Л. С. Білогриць-Котляревським, який писав, що об'єктом злочинів з формального боку є норма, а з матеріального — ті життєві інтереси або блага, які цими нормами охороняються. Крім того, на думку вченого, ці норми також регулюють відносини людей одне до одного або до юридичних приписів [16, с. 161].

Такий погляд на об'єкт має право на існування, тим більше що в цілому він не суперечить домінуючій точці зору, що ним є саме суспільні відносини [17, с. 59], а лише додає до них певну універсальну рису, яка відбиває специфічну сторону такого складного поняття, як об'єкт. Однак визнання у всіх без винятку злочинах, поряд з основним безпосереднім об'єктом, ще й чогось загального, що «його охороняє», породжує, на нашу думку, певний дуалізм понять, який не сприяє розумінню окремих видів суспільних відносин, що впливають на визначення змісту предмета цієї галузі права.

Навпаки, ми були б вимушені констатувати, що будь-яке порушення норм закону, чи врегульоване воно цивільним, земельним, адміністративним або іншим законодавством, ставило б питання про кримінальну відповідальність. А це, як відомо, не так. Крім того, зазначений погляд на об'єкт не може бути підтриманий ще й тому, що такі охоронювані суспільні відносини, як посягання на інтереси держави, хоча і є значущими для законодавця, але самі по собі (наприклад, розд. 1 Особливої частини КК) лише в певних випадках передбачаються як злочини.

Зазначимо, що розглянутий підхід ще й суттєво порушує логіку, закладену у класифікацію об'єктів злочину по «горизонталі» [17, с. 95], в основу якої закладено ідею про необхідність «серед декількох безпосередніх об'єктів, що одночасно порушуються злочином ... розрізняти основний, додатковий і факультативний об'єкти кримінально-правової охорони» [18, с. 24], що є універсальним засобом для визначення підстав віднесення різних злочинів до того чи іншого розділу Особливої частини КК.

Узагальнюючи зміст зазначеного вище можна зробити такі **висновки**:

1) концептуальний підхід до вирішення питання про призначення кримінального закону як форми вираження відповідного права через формулу: «предмет — злочин», що домінує в сучасній навчальній літературі є застарілим і вимагає суттєвої корекції;

2) намагання вирішити питання щодо предмета кримінального права через публічність цієї галузі не можна визнати досконалим. І хоча навряд чи хтось наважиться заперечувати особливу роль держави стосовно особи, що вчинила

злочин, зазначений підхід сам по собі навряд чи здатний дати повну відповідь не тільки на питання про зміст, але також і про перелік тих суспільних відносин, які насправді впливають на утворення предмета кримінального права;

3) зазначене дає підстави вважати, що питання про коло усіх суспільних відносин слід вирішувати в іншому руслі — через більш глибокий аналіз соціальної складової функцій кримінального права як самостійної галузі, що, на нашу думку, може сприяти розв'язанню цього дуже непростого завдання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шевченко Є. В. До питання про співвідношення кримінального права з кримінальним законом в контексті сучасних поглядів на праворозуміння / Є. В. Шевченко // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право / відп. ред. А. П. Гетьман. – Х. : Нац. ун-т «ЮАУ». – Вип. 2 (17). – 291 с.
2. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
3. Разгильдиев Б. Т. Задачи уголовного права Российской Федерации и их реализация / Б. Т. Разгильдиев ; под ред. Р. Р. Галиакбарова. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1993. – 232 с.
4. Курс советского уголовного права: Преступление : в 6 т. : Часть общая. Т. 2 / А. А. Пионтковский ; редкол.: А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, В. М. Чхиквадзе. – М. : Наука, 1970. – 516 с.
5. Свод замечаний на проект общей части Уложения о наказаниях, выработанных редакционной комиссией: Замечания на третью главу Проекта. Т. 2 / Сост.: Э. Ю. Нольде. – СПб. : Гос. тип., 1884. – 937 с.
6. Шаргородский М. Д. Предмет и система уголовного права / М. Д. Шаргородский // Сов. гос-во и право. – 1941. – №4. – 156 с.
7. Кропачев Н. М. Уголовно-правовое регулирование. Механизм и система / Н. М. Кропачев. – СПб. : Санкт-Петербург. гос. ун-т, 1999. – 262 с.
8. Карпушин М. П. Уголовная ответственность и состав преступления / М. П. Карпушин, В. И. Курляндский. – М. : Юрид. лит., 1974. – 232 с.
9. Энциклопедия уголовного права: Понятие уголовного права. Т. 1 / Б. В. Волженкин, Г. Ю. Лесников, М. А. Лопашенко, В. В. Мальцев, и др. ; отв. ред. В. Б. Малинин. – СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005. – 698 с.
10. Генрих Н. В. Предмет и метод уголовно-правового регулирования : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Н. В. Генрих. – Рязань, 2011. – 59 с.
11. Харитоновна О. В. Поняття і ознаки публічних правовідносин / О. В. Харитоновна // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2002. – №1 (28). – 276 с.
12. Дигесты Юстиниана. Избранные фрагменты в переводе и с примечаниями И. С. Перетерского / отв. ред. Е. А. Скрипилев ; редкол.: В. М. Корецкий, В. С. Нерсисянц, Е. А. Скрипилев, Е. М. Штаерман. – М. : Наука, 1984. – 456 с.
13. Проблемы общей теории права и государства / под ред. проф. В. С. Нерсисянца. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 612 с.

14. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення : кол. авторів ; відп. ред. Ю. В. Баулін. – Донецьк : ПП «ВД “Кальміус”», 2013. – 424 с.
15. Филимонов В. Д. Охранительная функция уголовного права / В. Д. Филимонов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 198 с.
16. Белогриц-Котляревский Л. С. Учебник Русского уголовного права. Общая и особенная части. – Киев ; Петербург ; Харьков : Юж.-Рус. Книгоизд-во Ф. Ю. Иогансона, 1903. – 618 с.
17. Таций В. Я. Объект и предмет преступления по советскому уголовному праву : учеб. пособие / В. Я. Таций. – Харьков : Изд-во Харьк. юрид. ин-та, 1982. – 100 с.
18. Фролов Е. А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Е. А. Фролов. – Свердловск, 1971. – 53 с.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2014.

Е. В. ШЕВЧЕНКО

кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедри уголовного права Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков

К ВОПРОСУ О ПРЕДМЕРЕ УГОЛОВНОГО ПРАВА

Статья посвящена развитию основных доктринальных концепций определения предмета уголовного права. На основании анализа исторических памятников отечественного законодательства и его современных положений сделан вывод, что взгляд на предмет данной отрасли права сквозь призму представлений о взаимном, правовая связь государства с преступником имеет глубокие исторические корни, оставаясь актуальной и сегодня.

Ставя под сомнение встречающуюся в литературе попытку решения вопроса о предмете уголовного права через публичность данной отрасли, предложено его решать в другом русле — посредством акцента на социальных составляющих ее функций.

Ключевые слова: предмет уголовного права, предмет уголовно-правовых отношений, задачи уголовного закона, функции уголовного права.

Y. V. SHEVCHENKO

PhD., associate professor of Criminal Law Department of Yaroslav the Wise National Law University, Kharkiv

THE MATTER OF A SUBJECT OF CRIMINAL LAW

Problem setting. The article is dedicated to determining a purpose and a role of criminal law for a state, a society, and a person at modern stage of their development. Taking into consideration functions, a purpose, and tasks of criminal law, the author proved

that criminal law is of peculiar importance and value in a society due to unique “instruments of legal regulation” being inherent to it.

Recent research and publications analysis. The author argues that from the scientific and methodical standpoint a sense and a content of the criminal law subject should be determined in accordance with contemporary views on understanding of law and their influence on the differentiation of concepts of criminal law and a criminal act. A sense and a content of the criminal law subject enable to distinguish between criminal law and any other field.

Paper objective. Having analyzed both historical samples of the domestic legislation and its modern dictates, the author determined that the consideration of the criminal law subject from the standpoint of insights on mutual legal relation of a state and a criminal has “deep historical roots” and, nowadays, has been topical in the process of consideration of the matter of the criminal law subject.

Paper main body. The article examined the development of scientific researches regarding the main doctrinal conceptions in order to determine the subject of the respective field with account of contemporary literature. The author concluded that all the conceptions being considered as the most convincing is grounded in views on the subject as a sum of social relations. The social purposefulness of such relations is related to: a) no regulation, but the protection of basic relations (in this case the main attention is paid to a right of a state to punish a criminal); b) the regulation of relations between a criminal and a state (the accentuation of attention on a mutual legal relation between a state and a criminal on different interpretations); c) the regulation of a more extended group of relations, including those being concerned with general warning (in this case there is an accent on obligations of citizens to adhere to prohibitions determined by a criminal act).

Conclusions of the research. The author proposes to focus on the integrative approach deeply emphasizing a social component of the definition of this legal phenomenon as the most appropriate way to solve the matter of a content of social relations forming criminal law.

The main abstract to the article

Abstract. Taking into consideration functions, a purpose, and tasks of criminal law, the author proved that that criminal law is of peculiar importance and value in a society due to unique “instruments of legal regulation” being inherent to it. The necessity of the usage of the integration approach deeply emphasizing a social component of the definition of this legal phenomenon as the most appropriate way to solve the matter of a content of social relations forming criminal law was substantiated.

Key words: criminal law subject, subject of criminal and legal relations, tasks of a criminal act, criminal law functions.